

WHAT WENT WRONG?
Western Impact and Middle Eastern Response
Bernard Lewis, Oxford University Press, 2002, 180 sayfa

Hazırlayan: İdris DEMİR*

“What Went Wrong?” isimli kitap İslam ve Batı dünyası arasındaki belki de “medeniyetler çatışması”nın bir yansıması olarak algılanma eğiliminde olan 11 Eylül olaylarının ardından büyük bir ilgi bulup yankı uyandırmıştır. Bu çatışmanın nedeni pek çok fikir adamı tarafından Batının istikrarlı ve gelişmiş sistemli yapısına karşın İslam toplumlarındaki geri kalmışlık olarak gösterilmiştir. Ancak Bernard Lewis’in söz konusu kitabı İslam medeniyetinin yirminci yüzyıl olaylarından nasıl etkilendiği üzerinde yoğunlaşmamaktadır. Bunun yerine “İslamcıların” küresel kültürlerinin ortaya nasıl çıkıp geliştiğini, ancak nasıl bir çöküşe uğradığını ve bundan kimin sorumlu tutulup suçlanacağı sorunsalı üzerinde durmaktadır. Kitap, bir önsöz, giriş, 1- Savaş Meydanından Çıkarılacak Dersler, 2- Güç ve Refah Arayışı, 3- Sosyal ve Kültürel Engeller, 4- Modernizasyon ve Sosyal Eşitlik, 5- Laiklik ve Sivil Toplum, 6- Zaman Uzaklık ve Modernlik, 7- Kültürel Değişimin Boyutları başlıklı yedi ana bölüm, sonuç, sonsöz, notlar ve indexten oluşmaktadır.

Kitabın geneli boyunca yazar İslam dünyası ile Batı medeniyeti etkileşimi çerçevesinde meydana gelen olaylarda yanlış giden şeyin ne olduğunu aramaktadır. Yazar, bu sorunsalı irdelerken Müslümanların İslam’ın bütün medeniyete uzun bir süre rehberlik ve önerlik ettiğini, hatta İslam’ın medeniyetin kendisi ile eş tutulduğunu, diğer unsurların ise barbar olarak tanımlandığı tespitinde bulunmuş, özellikle Orta Doğu coğrafyasının günümüzde gelinen noktadan hoşnutsuzluğu üzerinde durmuş ve yanlış gidenin ne olduğunun cevabının önemine vurgu yapmıştır. Batı dünyası ile Müslüman topluluklar arasında ancak bu şekilde sağlıklı bir ilişki kurulabilecek, küresel istikrarın sağlanmasına bir katkı sunulabilecektir.

Kitabın birinci kısmını oluşturan ‘Savaş Meydanından Çıkarılacak Dersler’ bölümünde Bernard Lewis, İslam ve Hıristiyan toplumları arasında gerçekleşen önemli savaşlara gönderme yaparak bu topluluklar arasında ilişkilerin doğasının ve kökeninin bir diyalog ortamında olmaktan ziyade belirgin bir çatışma ortamında filizlendiğine vurgu yapmaktadır. Yazar, ‘İslam toplumları’ kavramı ile Osmanlıları ve İranlıları bir birine eş tutmuştur. Bunun nedeni ise Hıristiyanların Orta Doğu kültürü ile irtibata geçtiklerinde deha ziyade bu unsurlarla ilişkide bulunmalarıdır.

* Dr.

Lewis'e göre, Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyanlar arasındaki askeri muharebeleri incelerken yalnız Osmanlı tarihinde değil, bütün İslam tarihinde çok önemli bir yer tutan Karlofça Anlaşması azımsanamaz bir öneme sahiptir. Osmanlılar, Karlofça Anlaşmasından belli başlı iki ders çıkarmışlardır. Birincisi; kendilerinden daha baskın olan bir güç tarafından yenilgiye uğratılmaktı. İkincisi ise 'diplomasi' kavramı ile tanışılmasıydı. Osmanlılar diplomasi isimli kavramı Karlofça Anlaşmasına varılması sürecinde yürütülen müzakere sürecinde öğrenmişlerdi. Şunu akılda tutmak gerekir ki Osmanlı İmparatorluğunun ilk yıllarında "anlaşma yapmak" basit bir olaydı. Osmanlılar kendi şartlarını dikta eder ve yenik düşman da bunları kabul etmek zorunda kalırdı. Ancak Karlofça Anlaşması ile birlikte Osmanlılar ilk defa yeni bir unsur olarak diplomasiye başvurmak zorunda kalmışlardır. Askeri yenilginin sonuçlarını bu şekilde en aza indirmeye çalışmışlardır.

Osmanlılar için yeni bir dönemin başladığı açıktı. Tarihlerinde ilk defa dışarıdan yardım almaya başlamışlardır. Bu çerçevedeki batı yardımı yalnızca diplomasi ile sınırlı değildi. Askeri yardım, silah yardımı gibi öğeleri de içeriyordu. Osmanlılar için yeni olan şey askeri güçlerinin teçhizatlaşma ve eğitilmesinde yardım alırken Avrupalılara karşı diğer Avrupalılarla ittifak kurmalarıydı.

Bu bölüm aynı zamanda Osmanlı tarihinin köşe taşları olarak nitelendirilebilecek olan Purut Anlaşması (1711), Pasarofça Anlaşması (1718) ve Küçük Kaynarca Anlaşması (1774) süreçlerinin sebep ve sonuçları üzerinde de durmaktadır.

Bernard Lewis, 'Güç ve Refah Arayışı' isimli ikinci bölümde İslam toplumlarındaki modernizasyon arayışlarını açıklamaya çalışmaktadır. Cevabının bulunması gereken soru son derece netti. Avrupa'nın bu refahının kaynağı neydi? Bununla birlikte bu durumun üstesinden gelebilmek için gelenekselci bazı düşünürler tarafından verilen cevap, önerilen yol şu idi "*köklerimize geri dönelim, eski iyi yollara, hak dine, Allah'ın emirlerine.*" (s. 45)

Ancak Fransız Devrimi ve Endüstri Devriminin etkileriyle birlikte batı toplumları öyle bir gelişmişlik düzeyine ulaşmışlardı ki bu seviyeyi yakalamak hiç de kolay değildi. Dış dünyadaki bu gelişmelere ayak uydurabilmek için İslam toplumları batı düşüncesi ve bilimini öğrenmeleri için bu ülkelere öğrenciler gönderme yoluna gitmiştir.

Bu bağlamda 1860'ların ortalarında yeni bir akım ortaya çıkmıştır – Genç Osmanlılar. Ancak "genç" kelimesinin tartışma konusu kültürlerde farklı çağrışımlar yaptığı açıktır. "Genç" kelimesi batı toplumunda olumlu politik bir terim olarak kullanılmasına karşın doğu toplumlarında tecrübesizlik ve olgun olmamakla eş tutulmuştur.

Bir sonraki bölüm “Sosyal ve Kültürel Engeller” söz konusu kültürlerin kadına, müziğe ve bilime bakış açılarındaki farklılıkları irdelemektedir. Lewis, görüşlerini Evliya Çelebi, Mustafa Hattı Efendi ve Vasif Efendi’nin hatıraları ile de destekleme yoluna gitmektedir. Komşu bu iki kültür arasındaki temel farkları bu üç konu oluşturmaktadır. Neyse ki batının yükselişi ve kültürünün yaygınlaşması ile her üç grupta da belirgin değişikliklerin olduğu gözlemlenebilmektedir.

“Modernizasyon ve Sosyal Eşitlik” bölümü, modernitenin İslam toplumlarında ne anlama geldiğini ve Müslümanların sosyal eşitlik kavramından ne anladığını analiz etmektedir. Ortaya çıkış yıllarında İslam ile diğer medeniyetler karşılaştırıldığında İran’da feodalizm, Hindistan’da kast sistemi, Bizans ve Latin Avrupa’da da ayrıcalıklı aristokrasilerin olduğu görülür. İslami mesajın bu açıdan bir eşitlik ve adalet getirdiği açıktır. Ancak zamanla birlikte, İslam’ın efendi ve köle, kadın ve erkek, iman etmiş ve iman etmemiş algılamalarında temel farklılıklar ortaya çıkmıştır.

“Laiklik ve Sivil Toplum” bölümü ise söz konusu kültürlerde bu meselelere bakış açılarındaki farklılıkları yansıtmaya çalışmaktadır. Modern anlamda laiklik – din ve politik otoritenin, kilise ve devletin farklı olduğu, birbirinden ayrı olabileceği, olması gerektiği fikri- anlayışına bakış açılarındaki farklılıklar irdelenmektedir. Sahip olduğu menkul ve gayrimenkuller, bürokrasisi ve hatta yönetim organizasyonu ile kilise bu şekilde hareket etme imkânına sahipken İslam dünyasında böyle bir ayrıma gitmenin zorluğunu yazar şu şekilde ifade etme yoluna gitmiştir: “*Sadece bir Müslüman ülke, Türkiye Cumhuriyeti, laikliği bir prensip olarak kabul etmiş, İslam’ı ve şeriatı anayasasından çıkarmıştır.*” (s. 106)

“Zaman Uzaklık ve Modernlik” başlıklı bölümde Lewis takvim, saat, ağırlık ve uzunluk sistemlerinde Osmanlı topraklarında artık Avrupa’da uygulanan birimlerin kullanılmaya başladığını belirtmektedir.

“Kültürel Değişimin Boyutları” Batı kültürünün Osmanlı İmparatorluğuna nüfuzunun boyutlarını ve düzeyini ortaya koymaktadır. Modernizasyon çalışmalarının askeri öğelerle sınırlı kalmadığı ve tutulmadığı açıktır. Bu çalışmalarda farklı unsurlardan da farklı şekillerde etkilenilmiştir. Bunun en belirgin örneği de Sultan Mahmut’un ordu yapılanmasında Prusya’lı, donanma yapılanmasında İngilizce bürokratik yapılanmada Fransız modellerini takip etmesidir. Kültürel seçimlerde bile sultanlar tercihlerini batı etkisinden yana kullanmışlardır.

Söz konusu kültürel etkileşimin düzeyini görsel, müzik ve edebî alanlarda da görmek mümkündür. Görsel etki ise diğerlerine öre daha da açıktır. 1775 yılında tamamlanan Nuruosmaniye Camisi bunun en güzel örneğidir. Osmanlı Emperyal geleneğindeki diğer camiler ile ortak özellikler taşımakla birlikte İtalyan barok dış dekorasyonu bahsi edilen etkinin ulaştığı boyutları da ortaya koymasından dikkate değerdir.

Osmanlılar ve de Sünni Müslümanlara yaklaşık olarak yarım milenyum yol gösteren halifelik kurumunu yakından tanınması ve bu konulara hâkim olması nedeni ile Bernard Lewis'in bu imparatorluğun çöküşü ile ilgili yaptığı çalışma ve vardığı sonuçlar birer ders hükmündedir.

Lewis, birçok Müslüman'ın başına gelen bu kaderden dolayı yabancı güçleri sorumlu tuttıklarını ifade etmektedir.

Kitabı boyunca Lewis, batılılarca yaygın bir kanı olan, sorunun kaynağının İslam'ın kendisinin olduğu görüşünü reddetmektedir. Bunu şu şekilde açıklama yoluna gitmiştir: *"Eğer İslam'ın kendisi özgürlük, bilim ve ekonomik gelişmeye engelse nasıl oluyor da İslam toplumu geçmişte her üçüne de öncülük ediyordu?"* (s. 156) diye sormaktadır.

Doğu ve batı toplumları arasındaki söz konusu ilişkinin değişmesinin tek nedeni Orta Doğu'daki gerilik değildir. Batıda görülen teknolojik, ekonomik ve politik yenilikler de batı toplumlarının güç kazanmasında gözden çıkarılmaması gereken önemli unsurlar olduğu açıktır.

Talihleri ters dönmeye başlayınca Müslümanlar konumlarını ve durumlarını sorgulamaya, "Nerede yanlış yaptık?" diye sormaya başladılar. 1860ların sonlarına doğru İslam'ın koruyucusu olan Osmanlı ordusu Avrupalı güçler karşısında gerilemeye başladı.

Kitabının çeşitli bölümlerinde Lewis, batılıların bu başarısının nedenini Müslümanların öncelikle teknolojik ilerleme olarak gördüklerini vurgulamaktadır. Batı kültürünün demokrasi gibi diğer bazı unsurlarının ise göz ardı edildiğini ifade etmektedir.

Açık vizyonu ve bakış açısıyla bu karmaşık problemi detaylı bir şekilde inceleyip irdeleyen yazar, İslam ve Hıristiyan uygarlıkları arasındaki ilişkinin tarihi seyirinin anlaşılmasına da katkıda bulunmaktadır. Kitabın da ana sorunsalını oluşturan noktalar olan *"Yanlış giden neydi?"*, *"Bunu bize kim yaptı?"*, *"Nerede yanlış yaptık?"* ve *"Bunu nasıl düzeltebiliriz?"* sorularına verilecek cevaplar hiç şüphesiz genelde dünya, özelinde ise Orta Doğu ilişkilerinin ve politikalarının daha iyi anlaşılıp analiz edilmesine büyük katkılar sağlayacaktır. Bernard Lewis, Orta Doğu coğrafyasının hem tarihi, hem sosyolojisi hem de uluslararası siyasetteki ağırlığı konusunda tartışılmaz bir otorite ve yetkinlik sahibidir. Lewis, bu çalışması ile küresel ölçekte baskın birer konuma sahip olan İslam dünyası ve Hıristiyan toplumu arasındaki ilişkilerin kökenlerine inerek bu unsurların birbirlerinin bakış açılarını ve farklı yaklaşımlarını kavramalarına katkı sunmuştur.

"What Went Wrong?" isimli kitap, yalnızca medeniyetler çatışması tezi ile özel olarak ilgilenenler tarafından değil; aynı zamanda uluslararası ilişkiler, tarih ve sosyoloji disiplinleri ile ilgili çalışmalar yürüten öğrenci, araştırmacı ve akademisyenler açısından bir kaynak kitap, başucu eseri hükmündedir.